

ANLAMBİLİM VE EŞDİZİM

Eşdizim etrafında geliştirilen düşünceler semantik'e (anlambilim) yeni kavramlar kazandırmıştır. *Structurel semantics* terimi eşdizim ifadelerinin önemini ortaya koyan dilbilim araştırmalarının sonucudur. Sözcükler arası ilişkiden doğan anlamlar üzerinde duran structurel semantics, kelimelerin kazandığı yeni anlamları inceler. Kelimelerin tek başına bir anlam ifade etmediği, kelime birliktelikleri ve cümlenin kelimenin anlamını belirlediği üzerinde durulur. İngilizce birleşik yapılı kelimeler, terkipler üzerine yapılan çok sayıda araştırma vardır. Arapça için benzer çalışmalar daha geç başlamıştır. Dahası Arapça İngilizce kadar hızlı geçişler yaşamamıştır.

Eşdizim gramer, metinbilim, anlambilim, çeviribilim gibi bilimlere katkısı olabilecek bir dil alanıdır. Metinbilim metni uyumluluk (cohesion) ve tutarlık (coherence) açısından değerlendirir. Halliday metindeki tutarlılığı gramatik tutarlılık (grammatical cohesion) ve sözcüksel tutarlılık (lexical cohesion) olarak ikiye ayırır. Uyumluluk ve tutarlılık bazen gramer unsurlarıyla bazen de sözcük unsurlarıyla sağlanır. Metindeki bu uyum ve tutarlılık eşdizimler yoluyla sağlanır. Eşdizim, metin tutarlığında gramerle birlikte önemli rol oynar.¹ Eşdizimin çeviri bilimi açısından önemi bugün daha iyi anlaşılmaktadır. Her dilin kendine bazı kalıp sözleri, deyimleri ifadeleri vardır. Bunlar bilinmeden başarılı bir çeviri yapmak zordur. Çeviri ve yabancı dil ediniminde kelimeler arasındaki kullanım sıklığını bilmek önemli noktalardan biridir. Yabancı dil eğitiminde yaşanan sorunlardan biri de hedef dildeki eşdizim yapılarının ihmal edilmesidir. Eşdizim sözlüklerinin bu noktada önemli fonksiyon icra edeceği söylenebilir.

Dil araştırmalarında temel hedef olan anlamın ortaya konulmasında anlambilimin bir parçası olarak eşdizim unsurlarının katkısı önemlidir. Batıda bu konuda öncülük yapan İngiliz dilbilimci Firth'tür. Eşdizim konusu onun bağlam teorisinin (contextual theory) bir parçasıdır. Firth, tek başına sözcük üzerinden durmak yerine oluşturduğu sözcüksel ilişkiler (lexical item) üzerinde durmayı tercih etmiştir.² Eşdizimin sağladığı anlamlar sözcüğün sahip olduğu anlamlar arasında kabul edilir.³

¹ M.A.K. Halliday ve Ruqaiye, *Cohesion in English*, Longman Group Limited, London, 1975, s.284.

² Mahmud Ahmed Nahle, *İlmu'ul-Luga en-Nizâmî Medhal ilâ'n-Nazariyyeti'l-Lugaviyye inde Hallday*, Multega'l-Fikr, İskenderiye, 2001, s.84

³ Ahmed Muhtar Ömer, *Sinâatu'l-Mucemi'l-Hadîs, 'Alema'l-Kutub*, Kahire, 2009, s.132

Firth'ün sistemini geliştirenlerin kurduğu dilbilimi ekolünde ise, kelimenin anlamının diğer kelimelerle kurduğu ilişki sonucu ortaya çıktığı savunulmaktadır. Buna eşdizimsel anlam denmektedir. Firth'ün 'eşdizimsel anlam'dan kastı, eşdizimi oluşturan kelimelerin onun anlamının birer parçası olmasıdır. Firth ve takipçileri kelimenin tek başına anlamının eksik olacağını varsayarlar. Firth, fonolojik, sözdizimsel vs. dilbilimi seviyelerine ek olarak, kelimenin sözcüksel ilişki neticesinde oluşan bağlamsal anlamını ayrı ele almaktadır. Eşdizimlerin devamlı anlam kazanan bir yapısı olduğunu savunanlar için, kelimeler anlamsal açıdan kurduğu ilişkilerle kavram alanı kazanır.⁴ Eşdizim kelimelerin kullanım alanlarını belirler. Örneğin ولد نحيل cümlesinde ولد kelimesi yerine بلد kelimesiyle değiştirildiğinde anlam tamamen kaybolur. Firth bunu eşdizim olarak isimlendirir. Firth, terkiib /structure yapısı altında eşdizimi bir alt başlık olarak inceler. Eşdizim sözcük seviyesinde kelimeler arasındaki yatay ilişki olarak tanımlanır. Örneğin *night* kelimesi *dark* kelimesiyle birlikte kullanılır. Böylece *night* kelimesinin anlamı daha belirginleşir. Firth teorisini öğrencisi Halliday da geliştirmiştir. Halliday bu teori ışığında dilbilime önemli katkılar sağlamıştır.⁵

Eşdizim çalışmaları başka disiplinler tarafından da desteklenir. Felsefeciler ve psikologlar tarafından bu tür çalışmalar destek görmektedir. Bernard Russell'e göre, kelimelerin anlamı bir dereceye kadar kapalıdır. Bu kapalılık sözcüğün kullanımıyla açılır. Sözcük önce dilde kullanılır, arkasından anlam gelir.⁶ Kelimelerin birden fazla anlamı olduğunu, farklı anlamlarda kullanıldıklarını söyleriz. Doğrusu bunları ayırt etmekte zorlanırız. Bize bu noktada yol gösteren bağlamdır. Bağlam içinde kelimenin diğer anlamları kaybolur, gizlenir.⁷ Tefsir biliminde vucûh ve nezâir kavramlarıyla eşdizimin benzer bir yönü vardır.⁸ Vucûh ve nezâir çerçevesinde bir kelime diğer kelimelerle birlikte kullanılması sonucunda yeni anlamlar kazanır. Örneğin K. Kerim'de الهدى kelimesi on yedi farklı kelimeyle birlikte kullanılması sonucu az çok farklı anlamlar ifade etmektedir. Örneğin kelimesi *hudâ* ayetinde ⁹ إنك على هدى مستقيم

⁴ Şeyma Gülsüm Önder, *Arap Dilinde Eşdizim*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), s.78.

⁵ Ganiyye Tevmî, es-Siyâku'l-Lugavî fi'd-Dersi'l-Lisâni'l-Hadîs, *Mecelletu'l-Muhbir*, Sayı 6, 2010, s.8

⁶ Ahmed Muhtar Ömer, *İlmu'd-Delâle*, 'Alemlu'l-Kutub, Kahire, 1998, s.72.

⁷ Mahmud Fehmî Hicâzî, *fi Felsefeti'l-Luga*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut,1985, s.113.

⁸ Selvâ Muhammed el-Avl, *el-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1968, s.62.

⁹ Hacc Suresi:103/22.

islam dini anlamında kullanılmıştır.¹⁰ Gramer unsurlarının oluşturduğu sınırlı yapıların aksine sözcüklerin önünde geniş bir alan vardır.

Dili ses, kelime ve terkip (gramer) düzeylerinde sınıflandıran çalışmalar yapılmaktadır. Dilin bu temel unsurları birbirlerine tamamlayan ögelerdir. Eşdizim çalışmaları dilin sınırlarını genişletir. Dili sınırlı kurallar dairesinden çıkarır. Eşdizim düşüncesi sözcük araştırmalarında çok önemli bir yere sahiptir. Kelimeler arasında bu ilişki şeklindedir. Bu ilişkinin kendine ait bir takım kuralları vardır. بقره kelimesi، يحلب، لبن ilişkili olup onu نمرة، قطعة، لبؤة، ثور gibi kelimelerden ayırır. Konuyla ilgili bazı terimlerin açıklanmasında fayda vardır. Bunlar *odak sözcük*, *eş sözcük* ve *eşdizim aralığı*. Odak Sözcük (اللفظ المحوري - node, nodal item): بقره örneğinde olduğu gibi eşdizimin odak sözcüğüdür. Eş Sözcük (اللفظ المصاحب - collocate): odak sözcüğe eşlik eden sözcükleri ifade eder. بقره örneğinde يحلب، حلوب، لبن sözcükleri eşdizimi tamamlayan sözcüklerdir. Eşdizim Aralığı (المدى التصاحبي - collocational range) ise kelimenin oluşturduğu eşdizim sayısı ile ilgilidir. Bazı kelimeler geniş bir eşdizim aralığına sahiptir. Örneğin Arapçada أخذ kelimesi أخذ الحمية (taassup), أخذته العزة بالأثم (inatlaşmak), أخذ مكانه (ilim öğrenmek), أخذ بحذافيره (bütün yönleriyle ele almak), أخذ مكانه (yerini almak), أخذ بيد فلان (ciddiye almak), أخذ بعين الاعتبار (görev üstlenmek), أخذ حذره (tedbir almak), أخذ حقه (hakkını almak), أخذ موقفاً (tavır almak), أخذ على يده (engellemek) gibi bir takım dizimler oluşturur. Arapça bunun gibi çok sayıda kelime vardır. كسر fiili bunlardan biridir. كسر أنفه (gücünü kırmak), كسر الجمود (durgunluğa son vermek), كسر الحصار (kuşatmayı, ambargoyu kırmak), كسر الصمت (sessizliği bozmak), كسر القاعدة (kanun tanımamak, sınırı aşmak), كسر حاجز (engel tanımamak), كسر خاطره (kalbini kırmak), كسر شوكته (gücünü kırmak), كسر عينه (gözünü boyamak) gibi kullanımlarla yeni anlamlar kazanır

Kalıplamış sözleri oluşturan kelimeler gerçek anlamlarının dışında mecazi bir anlam kazanır. ثعلب (cesur), أسد (yolcu), ابن السبيل (sefere çıktı), ضرب في الأرض - سافر (kurnaz), بحر (bilge) gibi ifadelerde sözcükler ilk anlamlarından uzaklaşarak, yeni anlamlar yüklenmiştir.¹¹ Bu durum sözcüklerdeki anlam genişlemesinin sonucudur.¹²

¹⁰ Abdulfettah Abdulalim el-Berkâvi, *Delâletu's-Siyâk beyne't-Turâs ve İlmi'l-Lugati'l-Hadîs*, Dâru'l-Menâr, Kahire, 1991, s.53.

¹¹ Kerim Zekî Husamuddin, *et-Tahlîlu'd-Delâliyyu* (I.cilt), Dâru Garîb li't-Tıba ve'n-Neşr, Kahire, 2000, s.49.

¹² Muhammed Gâlim, *et-Tevlîdu'l-Delâliyyu fi'l-Belâgati ve'l-M'ucem*, Dâru'l-Beydâ, el-Magrib, 1987, s.131

